

МГПУ ИМ. И.П.ШАМЯКИНА

Найдзенка І.Л. (Мазыр, Беларусь)

**СІНОНІМЫ Ё МОВЕ ПАЭТЫЧНАГА ТЭКСТУ
(НА МАТЭРЫЯЛЕ ПАЭМЫ ЯКУБА КОЛАСА “НОВАЯ ЗЯМЛЯ”)**

Сінанімія – з’ява надзвычай шматгранная, а паняцці сіноніма і сінаніміі ў сучаснай семантыцы з’яўляюцца аднымі з самых складаных і найменш распрацаваных. Праблема сінаніміі і сіноніма вывучаецца ўжо вельмі даўно, але адзінай тэорыі сіноніма не створана да гэтага часу. Існуе вялікая колькасць азначэнняў сіноніма, сярод якіх можна вылучыць поўныя і кароткія, больш паслядоўныя і менш паслядоўныя. Звяртаючы ўвагу на разнастайнасць азначэнняў, даследчык А. Я. Баханькоў адзначае: “Сінонімамі называюцца словы: а) тоесныя па значэнню; б) блізкія па значэнні; в) тоесныя або блізкія па значэнні; в) здольныя абазначаць адзін прадмет або адно і тое ж паняцце” [1, с. 94].

Існуе вузкае разуменне сінаніміі як уласцівасці слоў, якія поўнасьцю супадаюць у сваім значэнні, і больш “шырокае” яе разуменне. Першае мае вялікую каштоўнасць з пункту гледжання семантычнага перыфразавання выказвання, другое – для асэнсавання таго, як функцыянуюць у тэксце (поўнасьцю або часткова) эквівалентныя адзінкі. Пры больш шырокім разуменні сінаніміі ўвага акцэнтуюцца на тым, што моўныя адзінкі валодаюць не толькі значным падабенствам, але і вядомай розніцай, якая нейтралізуецца ў тэксце [2, с. 224]. Пры дапамозе сінонімаў мастак слова пазбягае лексічных паўтораў, моўнай аднастайнасці, перадае неабходнае сэнсавое адценне, інтанацыю [3, с. 123].

Сярод разнавіднасцей лексічных сінонімаў, аб’яднаных у пары і сінанімічныя рады на аснове тоеснасці значэння, вылучаных у мове паэмы Якуба Коласа “Сымон-музыка”, найбольшае значэнне маюць семантыка-стылістычныя і кантэкстуальныя сінонімы. Гэта абумоўлена найперш эстэтычнай функцыяй мовы, пэўныя аспекты якой і павінны рэалізаваць сінонімы. Яны такім чынам памацняюць эмацыянальна-экспрэсіўную характарыстыку вобразнасці, надаюць новае апісанне звыкламу паняццю: *Як на нівах / Жыта збажынкi лёгка гнуцца / І людзям радасна смяюцца / Сваім прыемным, мілым спевам / Пад лёгкім ветрыку павевам* [4, с. 18–19]; *А пташкі голасна і здольна / Смяюцца мілым шчабятаннем / І поўніць луг сваім спяваннем* [4, с. 19–20].

Часцей за ўсё ў аналізуемым творы сінанімізуюцца дзеясловы, паколькі менавіта выкарыстанне сінанімічных дзеясловаў спрыяе “перадачы імклінасці, хуткай змене падзей, дынамічнага жыцця, яго бурлівага руху” [5, с. 8]: *З-за рэчкі ціснуцца каровы. / Ідзе паперадзе Красуля, / За ёю Лысяя, Рагуля, / Ды дзве пярэзімкі-цялушкі / Ідуць у згодзе, як дзве дружкі; / А збоку чмыша бык Мікіта, / Хвостом матаючы сярдзіта* [4, с. 27]. Вылучаныя дзеясловы ўтвараюць сінанімічную пару слоў, што змяшчае стылістычна нейтральнае слова *ісці* – 1. Перамяшчацца, перасоўвацца ў прасторы; 2. Накіроўвацца, адпраўляцца куды-небудзь з якой-небудзь мэтай [6, т. 2, с. 262], якое злучае асобныя адценні гэтага паняцця і з’яўляецца дамінантай.

У мове паэмы ўжываюцца і такія сінонімы-дзеясловы, якія выдзяляюцца паўторам прыстаўкі, напрыклад: *А цені страшна і маўкліва / То затрасуцца, затануць, / Як бы каго яны пільнуюць, / То заспакояцца зацята, / Калі замрэ і сама хата* [4, с. 170]; *І сам ён хмур, і думкі хмуры, / Як гэты лес, снягамі сцяты / Або замоўлены, заклаты* [4, с. 177]. Такое ўжыванне слоў паглыбляе сэнс і ўдакладняе семантыку. Звычайна сінанімічныя дзеясловы ў тэксце з’яўляюцца аднароднымі членамі сказа і фіксуюцца ў адной страфе.

Шырока прадстаўлены ў паэме “Новая зямля” сінанімічныя назоўнікі. Так, напрыклад, прасочваецца даволі развіты сінанімічны рад да назоўніка *дзеці*: – *Дай мне дубец! – А мне дай вуды! – / Крычаць малыя шалапуды* [4, с. 28]; *Дык, моў, не лезьце, парасяты. / І дзеці змоўклі, больш ні слова: / Няхай канчаецца размова / Антося дзядзькі са святымі* [4, с. 28]; *А гэты Юзік-шалапяца, / Малы яшчэ, зусім дурніца, / Так пад нагамі і таўчэцца / Або, як хвост той, валачэцца* [4, с. 26]; – *Ну, небажаты, будзем снедаць – / Ў людзей садзяцца ўжо абедаць. / Цягні мачанку, маці, з печы! / За стол, малы, за стол, старэчы! – / Гаворыць дзядзька, сам сядзе / І стол абрусам*

засцілае [4, с. 33]. Тут кожны з сінонімаў як бы замяшчае адзін аднаго, надаючы тым самым то жартаўлівае, то любоўнае, то пераноснае, то памяншальна-ласкальнае адценне гаворцы і словам, якія нарматыўнымі слоўнікамі беларускай мовы не заўсёды сведчацца са станоўчым канатацыйным значэннем. Так, *небажаты* – ‘пляменнікі, унукі (звычайна ў дзіцячым узросце)’ [6, т. 3, с. 351], *шаляніца* – ‘безразважны чалавек, дзівак або дураслівы, свавольны чалавек’ [7, с. 754], *шалануд* – *разм.* ‘легкадумны, пусты чалавек, баламут, свавольнік’ [7, с. 753], *дурніца* – *разм., лаянк.* ‘дурань, дурніла’ [6, т. 2, с. 210].

Нямала слоў-сінонімаў назіраецца і сярод прыметнікаў, выкарыстанне якіх надае вобразам паэмы яркасць, дакладнасць і непаўторнасць: – *Не кепскі быў... / – Быў чалавек ён справядлівы, / Не фанабэрысты, праўдзівы!* [4, с. 81]. Слова *кепскі* з адмоўем *не* выступае ў якасці абагульняючага са значэннем ‘неблагі, добры’. Далей раскрываецца гэта паняцце ў разуменні Міхала: *справядлівы* – 1. Які дзейнічае аднабакова, адпаведна з праўдай, аб’ектыўнымі фактамі; 2. Такі, у аснову якога пакладзены патрабаванні справядлівасці; 3. Які адпавядае праўдзе [6, т. 5, ч. 1 с. 274]; *не фанабэрысты* – які не зазнаецца, не ганарыцца [6, т. 5, ч. 1, с. 706]; *праўдзівы* – 1. Які любіць праўду, схільны гаварыць праўду; 2. Які адпавядае праўдзе; 3. Сапраўдны [6, т. 4, с. 380].

Фіксуюцца выпадкі ўжывання сінанімічных прыслоўяў (безасабова-прэдыкатыўных слоў): *Замерлі хлопцы, а ні зыку: Мінута важна і вяліка* [4, с. 78], якія дэманструюць узвышанае гучанне.

Адметным стылістычным сродкам выступае ў паэме прыём ампліфікацыі (градацыі) сінанімічных слоў, калі знарок у сказе побач стаяць словы, што ўжо адным пералікам, хуткім чаргаваннем аднародных членаў ствараюць уражанне нарастання [3, с. 226], умацняюць экспрэсію аўтарскіх пачуццяў. Напрыклад, сінонімы перадаюць Міхалаву немач, нежаданне цярпець, нават адчай: – *Чаго пан гэтак раскрычаўся? / Завошта пан мяне так дае? / Згарыць яна няхай, такая / І служба гэта, і пасада, / І гэта крыўда, й гэта здрада, / І гэта панская адплата!.. / Няхай яна будзе праклята!..* [4, с. 106].

Асаблівай увагі заслугоўваюць фразеалагізмы-сінонімы ў іх паралельным выкарыстанні ў адным кантэксце. Ужыванне побач з адным фразеалагізмам сінанімічнай яму другой фразеалагічнай адзінкі садзейнічае стварэнню градацыі, якая выяўляецца ў “паслядоўным нагнятанні ці, наадварот, паслабленні параўнанняў, вобразаў, эпітэтаў, метафар і іншых вобразных сродкаў мастацкай мовы” [9, с. 92]: *Міхал не спіць, а боль тупая / Яму пад сэрца падступае. / Няма надзей, няма жадання, / Цяпер на свеце ўсё дазвання / Яму няміла, нецікава, / І сну няма, не лезе справа* [4, с. 328], дзе сэнс фразеалагічнай адзінкі ўдакладняецца, адбываецца актуалізацыя фразеалагізма. Сінанімічныя фразеалагізмы *ўсё на свеце няміла* ‘ўсё надакучыла, не хочацца жыць’ і *справа не лезе* ‘ежа надакучыла’ і свабодныя словазлучэнні *няма надзей, няма жадання, сну няма* ўтвараюць рад няпоўных сказаў. Або яшчэ: *І гора схована ліхое – / Жыццё бядачае людское. / Мае знаёмыя няўзрачны, / Нічым не слаўны і не значны, / Ўсё людзі простыя, малыя, / Хоць па-сваему і ўдалыя, / Але ўдалымі іх не лічуць. / Жывуць, цярпліва долю смычуць / І крыж нясуць мужычы ціха, / Добра не бачачы з-за ліха* [4, с. 62]. Скарыстаныя ў адным мікракантэксце фразеалагізмы-сінонімы *нясуць крыж* ‘з цяжкасцю спраўляцца з задавальненнем жыццёвых патрэбнасцей, знаходзячы выйсце з цяжкага матэрыяльнага становішча’ і *долю смычуць* ‘бездапаможна церпяць, сяк-так перабівваюцца, з цяжкасцю задавальваюць матэрыяльныя патрэбы’ садзейнічаюць умацненню семантыкі дзеяння.

Такім чынам, матэрыял дазваляе адзначыць, што сінонімы робяць мову паэмы больш разнастайнай, маляўнічай, вобразнай, насычанай. Выкарыстанне паэтам сінонімаў накіравана на тое, каб пашырыць і ўзбагаціць сэнс, дапоўніць і ўдакладніць змест твора, падкрэсліць экспрэсію аўтарскіх пачуццяў з рознымі стылістычнымі адценнямі.

Літаратура

1. Баханькоў, А.Я. Сінонімы ў беларускай мове / А.Я. Баханькоў // Весці акадэміі навук Беларускай ССР. Серыя грамадскіх навук. – 1987. – № 6. – С. 94-101.
2. Новиков, Л.А. Семантика русского языка: учеб. пособие для филол. спец. ун-тов / Л.А. Новиков. – М.: Высш. школа, 1982. – 272 с.
3. Рагойша, В.П. Паэтычны слоўнік / В.П. Рагойша. – Мінск: Беларус. навука, 2004. – 576 с.
4. Колас, Я. Новая зямля: паэма / Якуб Колас. – Мінск: Маст. літ., 2007. – 333 с.
5. Старычонак, В.Д. “Мой заповіт, як плод даспелы” : мастацка-выяўленчыя сродкі ў паэтычных творах У. Жылкі / В.Д. Старычонак // Роднае слова. – 2000. – № 5. – С. 7–8.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агул. рэд. К.К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1-5.
7. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – Мінск: БелЭн, 1999. – 784 с.
8. Розанова, В.В. Синонимия глаголов движения в современном русском языке / В.В. Розанова // Синонимы русского языка и их особенности: сб. ст. // отв. ред. А.П. Евгеньева. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1972. – С. 73-89.
9. Квятковский, А. Поэтический словарь / А. Квятковский. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 376 с.

МГПУ ИМ. И.П. ШАМЕЯКІН